

ԱԴԵԼՔԵՐՏ ԴԵՅՎԻԴՍ

ՆԵՍՏՈՐԱԿԱՆ Է ԱՐԴՅՈՔ
ԱՐԵՒԵԼՔԻ ԱՍՈՐԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ
ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Սոտավորապես ԺԳ. դարավերջին ապրած Աբդիշո անունով մի անձնավորություն¹ իր հեղինակած «Մարգարիտ» երկում չորս դար առաջ վերսկսված դավանաբանական քննարկումների ու վեճերի մասին հետեւյալն է գրում. «Երրորդ հերձվածը (մասնավորապես Հակոբիկների եւ Մելքիտների հերձվածի կողքին), որը Քրիստոսի մեջ դավանում է երկու բնություն եւ երկու անձնավորություն, հայտնի է «Նեստորական հերձված» անունով: Ինչ վերաբերում է արեւելյաններին, ապա նրանք, չնայած որ երբեք չեն փոխել իրենց դավանանքը, այլ պահպանել են այնպես, ինչպես որ ժառանգել են առաքյալներից, անարդարացիորեն բնութագրվել են որպես «նեստորականներ», հակառակ որ Նեստորը նրանց պատրիարքը չի եղել, ո՛չ էլ նրանք են ընկալել նրա լեզուն: Բայց երբ նրանք լսեցին, որ նա ուսուցանում է «երկու բնության եւ երկու անձնավորության, Աստծու միակ Որդու, մեկ Քրիստոսի» դավանանքը, եւ որ նա դավանում է ուղղափառ հավատքը, նրանք վկայեցին նրա մասին, քանի որ իրենք էլ նույն հավատն էին պահել: Նեստորն է հետեւել նրանց, եւ ոչ թե նրանք՝ Նեստորին, եւ դա, հատկապես, առավել ցայտուն կերպով արտահայտված է «Մայր Քրիստոսի» անվանարկման մեջ»²:

Լատին Արեւմուտքում, օրինակ՝ Ֆլորենցիայի ժողովում, արեւելյան քրիստոնյաները հիշատակված են «քաղղեացիներ» անվամբ, իսկ «նեստորականներ» անունով կոչված են Կիպրոսի քաղղեացիները, «ովքեր Կիպրոսում մինչ օրս կոչվում են նեստորականներ, որովհետեւ հետեւում

¹ Այստեղ հեղինակը նկատի ունի Արեւելքի եկեղեցու մետրոպոլիտներից Աբդիշո Բար Բրիխային (?-1290-1318 թթ.). այս մասին տե՛ս Н. Селезнев, Христология Ассирийской Церкви Востока, Москва, 2002, էջ 140-142 (ծանոթ.՝ թարգմ.):

² Թարգմանությունը կատարել է այս հեղինակը՝ G. Badger, The Nestorians and their Rituals, II, London, 1852, էջ 400:

են Նեստորին»³: Իսկ Եղիա պատրիարքը 1616 թ. Հռոմի Պողոս Ե. Պապին հետեւյալն է գրում. «Նրանք միշտ նեստորական են անվանում մեզ, եւ հակառակ մեր գործադրած ջանքերին՝ չենք կարողանում ձերբազատվել այդ անունից»⁴:

Արեւելյան քրիստոնյաները, ի վերջո, կոչվեցին նեստորականներ, իսկ նրանց հանդեպ որդեգրված վերաբերմունքը երբեմն պայմանավորված էր հակաճեստորյան վեճերով: Թիրհան⁵ քաղաքում ապրած Արեւելքի եկեղեցու Ը. դարի հայրերից Մար Սահգոսթ Եվստաթիոսը «Ինչո՞ւ ենք մենք՝ արեւելյաններս, մեզ առանձնացրել արեւմտյաններից, եւ ինչո՞ւ ենք կոչվում նեստորականներ»⁶ խորագրով մի գիրք է հեղինակել, որտեղ նա «մենք՝ արեւելյաններս» բառակապակցության փոխարեն կարող էր գրել «մենք՝ նեստորական քրիստոնյաներս»⁷ արտահայտությունը:

Համաձայն Ասսեմանիի (մեջբերումը կատարել է Բարհեբրայոսից)՝ «նեստորականներ» մակդիրը հղացել եւ Զ. դարասկզբին չրջանառություն մեջ է դրել Փիլոքսենոս (Մաբուգեցին)⁸: 449 թ. տեղի ունեցած Եփեսոսի ժողովի վերջին համագումարում ընդունված որոշումների ասորերեն թարգմանություն (ասոր. ձեռագիրը թվագրված է 535 թվականով) մեջ «նեստորական» մակդիրը կիրառված է նաեւ «էություն» եւ «հատկություն» բնութագրիչ իմաստներով: 451 թ. գումարված Փաղկեդոնի ժողովի մի քանի արձանագրություններում առկա «Նեստորի կողմնակիցներ»

³ “Quos ad haec usque tempora nestorianos, eo quod Nestorium sequebantur, in Cypro vocaverunt”. այս մասին տես “Bulla unionis Chaldaeorum Maronitarumque Cypri from 1445, Conciliorum Oecumenicorum Decreta”, խմբ.՝ J. Alberigo, (Գ. հրատ.) Bologna, 1973, էջ 590 (այսուհետ տես “Conciliorum Oecumenicorum Decreta”):

⁴ “Verum nomen Nestorii adhaesit nobis, et non possumus illud rejicere, quantumvis contendamus”. այս մասին տես J. S. Assemani, Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticanae, III, 2 (Rome, 1728, վերատպված՝ Hildesheim - New York, 1975), էջ LXXVII: Սույն աշխատության մեջ (“Bibliotheca Orientalis Clementino-Vaticanae”, III, 2, էջ 515) Ժ. Ասսեմանին հղումներից մեկը («Նրանք տարբեր բաներ են դավանում բառերով, սակայն՝ սույն հավատն ունեն» (հմտ. նաեւ M. Jugie, Theologia dogmatic christianorum orientalium ab ecclesia catholica dissidentium, V, Paris, 1935, էջ 70) կատարել է մի հետաքրքիր երկից, որը կրում է հետեւյալ խորագիրը՝ «Գիրք ասորիների՝ նեստորականների, մելքիսունների եւ հակոբիկների միջեւ ձեռքբերված դավանական համաձայնության մասին». ըստ Ասսեմանիի՝ այն գրվել է մոտավորապես 900 թ. Եղիա Դամասկացու կողմից:

⁵ Ըստ Լ. Աբրամովսկու եւ Ա. Գուդմանի պնդման՝ վերոնշյալ Թիրհան քաղաքը գտնվել է Տիգրիսի ափին եւ ոչ մի առնչություն չունի ներկայիս Թեհրան քաղաքի հետ. այս մասին տես “A Nestorian Collection of Christological Texts”, խմբ.՝ L. Abramowski, A. Goodman, II, Cambridge, 1972, էջ 15, ծանոթ. 2:

⁶ Անդ, էջ 3-36:

⁷ Անդ, էջ 31, ծանոթ. 4:

⁸ J. S. Assemani, էջ LXXVII, ծանոթ. 3:

բառակապակցությունները հնչեղ կերպով մատնանշվում է նեստորական լի-նելու հանգամանքը⁹, որը մեզ բերում է մինչև դավանաբանական վեճե-րի զարգացման նախնական շրջափուլ, որի շրջանակներում մտածողու-թյան արեւելյան ձեւը կտրուկ հարձակումների էր ենթարկվում:

Արեւմտյան քրիստոնյաների ազդեցության գազաթնակետի ժամա-նակաշրջանում պարսից Խոսրով արքան, Շիրին թագուհու եւ արքունի բժշկապետ Գաբրիելի խորհրդով, 612 թ. Պարսկական տերության սահ-մաններում գործող եկեղեցիների պաշտոնական ներկայացուցիչների մի-ջեւ դավանաբանական բանավեճ է կազմակերպում, որի ընթացքում յու-րաքանչյուր կողմ պարտավոր էր սեփական դավանանքի հետ կապված բացատրություններ տալ. բանավեճին մասնակցում էին ինչպես նեստո-րականները, այնպես էլ նրանց ընդդիմադիր թեւի ներկայացուցիչները՝ Հենանայի հետեւորդները, որոնք հայտնի էին նաեւ «վանականներ» ան-վամբ¹⁰:

Ա. 612 թվականի եկեղեցական ճգնաժամը եւ «տիեզերական վարդա-պետները».

612 թ. պարսից արքունիքում հրավիրված ժողովի արդյունքում ստեղծված ճգնաժամի եւ 609-628 թթ. պատրիարքական աթոռի թափուր մնալու ժամանակահատվածում արծարծվել են մի շարք կարեւոր հարցեր: Արեւելքի եկեղեցու նշանավոր վարդապետներից եւ աստվածաբաններից Բաբայն իր «Սուրբ Գեորգի Վարք» խորագիրը կրող աշխատության մեջ գրում է քննարկված խնդիրների եւ նեստորական եկեղեցում նմանատիպ խորը պառակտման պատճառ հանդիսացած Հենանայի «կործանարար» ազդեցության մասին¹¹: Նա Հենանային մեղադրում է ո՛չ միայն կախար-դության եւ «քաղդեականության», այլ նաեւ որոգիներեսականության, սե-ւերիոսականության (մեկ բնության եւ մեկ «qnom»-ի ուսմունք) ու աստ-

⁹ “Akten der Ephesinischen Synode vom Jahre 449”, ստոր. քննադրի խմբ.՝ J. Flemming, Berlin, 1917, էջ 16, 26, 84: Քաղկեդոնի ժողովի մասին տես “Acta Conciliorum Oecumenicorum”, խմբ.՝ E. Schwartz, II, I, 2, Berlin, 1933, էջ 123, 15.38, 124, II, 125, 15:

¹⁰ Այս մասին առավել մանրամասն տես “Synodicon Orientale ou Recueil de synodes nestoriens”, խմբ.՝ J. Chabot, Paris, 1902, էջ 574, 591 (այսուհետ՝ “Synodicon Orientale”). հմմտ. նաեւ Բաբայի «Ս. Գեորգի վարք»-ը բովանդակող հատվածը (սնդ, էջ 632): Տարբեր ավանդություններում «վանականներ» բառի փոխարեն առկա է «սեւերիոսականներ» արտահայտությունը (տես “A Nestorian Collection”, II, էջ 100, ծանոթ. 4):

¹¹ “Synodicon Orientale”, էջ 626, ծանոթ. 8: Պատրիարքական գահի թափուր մնալու ան-չությամբ տես J. Labourt, Le Christianisme dans l’Empire perse sous la dynastie Sassanide, Paris, 1904, էջ 223-236:

վածչարչարութեան մեջ: Հենանան, որպես հերետիկոս եւ «քրիստոնեութեանը խորթ ու Պարսից հողի ողջ եկեղեցու ավանդութեան դեմ պիղծ ուսմունք» ուսուցանող կեղծ ուսուցիչ, զրկվում է եկեղեցական հաղորդութիւնից: Քանի որ նա Թեոդորոս Մոպսուեստացու (եւ նրա հետ միասին Անտիոքյան ավանդութեան) դեմ դուրս գալու համարձակութիւնն էր ունեցել, հետեւաբար Դիոդորոս Տարսոնացին, Թեոդորոս Մոպսուեստացին եւ «սուրբ մարտիրոս» Նեստորը հռչակվում են որպես «Արեւելքի տիեզերական վարդապետներ»¹²:

Եթե հավատո յախկին հանգանակներն ու դավանաբանական բնույթի հայտարարութիւնները, իրենց պնդմամբ, ժառանգել էին առաքյալներից, ապա 612 թ. սահմանված հավատո ծավալուն հանգանակը, ըստ ժողովի արձանագրութիւնների, ստացել էին Ազգայից, որը Տիրոջ աշակերտներից էր: Ազգայի ուղեկից ընկերը՝ Մարին հիշատակված չէ այստեղ: Դավանաբանական բանաձեւում, ինչպես հետագայում էին ասում (նեստորականները), ընդունվել է «ինչպես Արեւմուտքում եւ Արեւելքում ժամանակ առ ժամանակ գումարված տիեզերաժողովների, այնպես եւ մեկուսացած անձանց կողմից, որոնց անունները հայտնի են Սուրբ Եկեղեցուն»¹³:

Թեոդորոս Մոպսուեստացու դերը 612 թվականից առաջ.

410-612 թթ. ընթացքում¹⁴ հրապարակված պաշտոնական փաստաթղթերի մեջ որեւէ հիշատակութիւն չկա Իբասի¹⁵ կամ Թեոդորետի¹⁶

¹² Տե՛ս “Synodicon Orientale”, էջ 627-628, ծանոթ. 8: Ի հավելումս, հարկ ենք համարում նշել, որ 553 թ. գումարված Կ. Պոլսի Ե. «տիեզերաժողովի» Գ. գլուխները սահմանվել էին Թեոդորոս Մոպսուեստացու, Իբաս Եդեսացու եւ Թեոդորետոս Կյուրացու դեմ:

¹³ Անդ, էջ 584, ծանոթ. 8: Ժ. Շաբուն ասորերեն «*parsope ihidaye*» բառակապակցությունը մի տեղ թարգմանել է «*մեկուսացած անձինք*», իսկ մեկ այլ տեղ՝ «*դպրոցների առաջնորդներ*» (“Synodicon Orientale”, էջ 459) իմաստներով. հավանաբար, բնագրում նկատի են ունեցել «վանականներին»:

¹⁴ Վերոնշյալ փաստաթղթերը խմբագրվել եւ գետնդրվել են Ժ. Շաբունի կողմից “Synodicon Orientale” ժողովածուի մեջ. այս մասին տե՛ս անդ, ծանոթ. 8:

¹⁵ Նկատի ունի նեստորականության ամենաեռանդուն գործիչներից մեկին՝ Իբաս Եդեսացուն (?-435-457 թթ.): Իր ծավալած գործունեության համար դատապարտվել է 449 թ. «Ավագակաց» ժողովում, սակայն երկու տարի անց՝ 451 թ. հրավիրված Քաղկեդոնի ժողովում արդարացվել եւ վերականգնվել է՝ որպես Եդեսիայի եպիսկոպոս: Որպես հերետիկոս՝ վերջնականապես դատապարտվել եւ նգովվել է 553 թ. Կ. Պոլսի տիեզերաժողովում (ծանոթ.՝ թարգմ.):

¹⁶ Խոսքը Կյուրեղ Ալեքսանդրացու մեծագույն ախոյաններից մեկի՝ Նեստորի պաշտպան Թեոդորոս Կյուրացու (393-423-457/458 թթ.) մասին է : Դատապարտվել է 449 թ. «Ավագակաց» ժողովում, որից հետո քաշվել է Ապամեի անապատ եւ դիմել է Հռոմի Լեոն Ա. Պապին (400-440-461 թթ.)՝ հարցը վերանայելու խնդրանքով, իսկ 451 թ. Քաղկեդոնի ժողովում վերականգնվել եւ հռչակվել է «երանելի սուրբ այր»։ Ծայտյալ նեստորական-

եւ նույնիսկ Նեստորի մասին: Մինչեւ 680 թ. Նեստորը հիշատակվում է Թեոդորոս Մոպսուեստացու հետ միասին Գեւորգ կաթողիկոսի նամակներից մեկում¹⁷:

Բարսաուժայի (484-485 թթ.) կողմից 484 թ. Բեթ Լափաթում հրավիրված ժողովի փաստաթղթերն ընդգրկված չեն Ժ. Շաբոյի կողմից հրատարակված հավաքածուի մեջ: Սակայն 605 թ. տեղի ունեցած եկեղեցաժողովի արձանագրության մեջ հղումներ կան Բարսաուժայի ժողովի նյութերից. «Որոշ վայրերում հերետիկոսների կողմից Թեոդորոս Մոպսուեստացու դեմ ուղղված բամբասանքների պատճառով մեզանից ոչ մեկը թող չկասկածի այս սուրբ մարդու վրա, որովհետեւ նա ամենահուշակավորն ու առաջինն էր հավատո ուսուցիչներից. իր մահից հետո նրա բոլոր մեկնություններն ու գրվածքները լայն ճանաչում եւ սեր ձեռք բերեցին բոլոր նրանց կողմից, ովքեր Սուրբ Գրոց հիմնարար ընկալում ունեին եւ դավանում էին ուղղափառ հավատք: Նրա գրքերն ու մեկնություններն իրենց մեջ իրապես բովանդակում էին Նոր Կտակարանի աստվածային ուսմունքի ոգուն համապատասխան անարատ հավատք... Այսպիսով, եթե ինչ-որ մեկը համարձակվի մասնավոր կամ հասարակաց կերպով գրպարտել կամ անարգել ձգմարտության վարդապետին կամ նրա սրբազան գրվածքները, ապա թող նզովված լինի ձգմարտության իսկ կողմից»¹⁸:

544 թ. գումարված եկեղեցաժողովում¹⁹ վավերացված կանոններից մեկով Մար Աբա Ա.-ը (540-552 թթ.) հաստատում է, որ Թեոդորոսի (նկատի ունի Թեոդորոս Մոպսուեստացուն. ծանոթ.՝ թարգմ.) աստվածաբանությունը ճշմարիտ բացատրությունն է Նիկիո հանգանակի. «Մենք՝ Արեւելքի եպիսկոպոսներս հայտարարում ենք, որ 325 թ. Նիկիայի ՅԺԸ. հայրապետների կողմից սահմանված հավատքը, որը մենք միշտ պահպանել

նություն բովանդակող իր գրվածքներն ու աստվածաբանական հայացքները վերջնականապես դատապարտվել են 553 թ. Կ. Պոլսի տիեզերաժողովում (ծանոթ.՝ թարգմ.):

¹⁷ “Synodicon Orientale”, էջ 500, ծանոթ. 8: Հավանաբար այստեղ շփոթմունք է եղել, քանի որ սույն ուսումնասիրության հեղինակը նույնությամբ վերցրել եւ կիրառել է “Synodicon Orientale” ժողովածուի համապատասխան ծանոթագրությամբ հիշատակված Մար Գեւորգ Ա. կաթողիկոսի անունը՝ առանց անդրադառնալու, որ հարգարժան գիտնական Ժ. Շաբոն այս անվան տակ նկատի է ունեցել ոչ թե Է. դարասկզբին ապրած Մար Գեւորգ Ա.-ին (605-609 թթ.), այլ՝ Մար Գիվարգիս Ա.-ին (661-680 թթ.), որն էլ իր նամակներից մեկում Նեստորին հիշատակել է Թեոդորոս Մոպսուեստացու հետ միասին (ծանոթ.՝ թարգմ.):

¹⁸ “Synodicon Orientale”, էջ 475-476, ծանոթ. 8: Բեթ Լափաթի ժողովի մասին առավել մանրամասն տե՛ս S. Gero, Barsauma of Nisibis and Persian Christianity in the Fifth Century, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 426, Louvain, 1981, էջ 41-50, 73-77:

¹⁹ Նշենք նաեւ, որ Պարսից եկեղեցու թվով Զ. այս ժողովի ընթացքում ընդունվել են Քաղկեդոնի ժողովի դավանաբանական քանաձեռումներն ու սահմանումները:

ենք մեր եկեղեցում, նույն հավատքն է, որը բացատրվել է Աստծու սուրբ բարեկամ՝ օրհնյալ Մար Թեոդորոս եպիսկոպոսի ու Սուրբ Գրոց Մեկնիչի կողմից»²⁰:

585 թ. տեղի ունեցած մեկ այլ ժողովում²¹ ներկայացված ծավալուն դավանագրից անմիջապես հետո Իշոյաբ Ա.-ը (582-595 թթ.) խոսում է Թեոդորոսի մասին. «Նա ողջախոհությամբ եւ մեծ նախանձախնդրությամբ լեցուն կյանք ապրեց ու եպիսկոպոս եղավ ԽԵ. տարիներ շարունակ: Նա մեկնեց Սուրբ Գիրքը, նա մարտնչեց հերետիկոսությունների օտարածին ուսմունքների դեմ եւ եկեղեցու գրադարանները հարստացրեց վարդապետական ու հոգեւոր գիտություն փայլուն գրվածքներով: Մեր Տերը հրաչքներով եւ պարգեւված օգնությամբ հայտնի դարձրեց այս մասին. իր ողջ կյանքի ընթացքում նա եղավ հռչակավոր ու ճշմարիտ Ուսուցիչ, իսկ մահվանից հետո հայտնի դարձավ Աստծու բոլոր եկեղեցիներում: Այս սրբի գրքերն ու մեկնությունները կիրառել եւ պատվի են արժանացրել նրանք, ովքեր դավանել են ուղղափառ հավատք եւ ովքեր ենթակա չեն եղել շեղումների»²²:

Այնուհետեւ Իշոյաբը հատվածներ է մեջբերում Հովհան Ոսկեբերանի կողմից աքսորում գրված եւ Թեոդորոսին ուղղված մի նամակից, որից հետո շարունակում է խոսել Թեոդորոսի վրա կատարված մի քանի հարձակումների մասին այն մարդկանց կողմից, ովքեր իրենց ուղղափառ են անվանում, սակայն իրականում խաթարում են ուղղափառությունը: Այստեղ, հատկապես, հիշատակված է Թեոդորոսի հեղինակած Հոբի մեկնությունն ուղղված Հենանայի քննադատությունը. համաձայն Թեոդորոսի՝ այն գրվել է ինչ-որ հույն «սովեստի» կողմից, իսկ Հենանան «աստվածային Մովսեսին» է համարում Հոբի հեղինակ²³:

²⁰ Տե՛ս «Synodicon Orientale», էջ 561, ծանոթ. 8:

²¹ Պարսից եկեղեցու թվով Թ. այս ժողովի ընթացքում պաշտոնապես դատապարտվել է նաեւ Հենանայի ուսմունքը (այս մասին տե՛ս «Synodicon Orientale», էջ 574, 591. ծանոթ.՝ թարգմ.):

²² Անդ, էջ 398-399:

²³ Անդ, էջ 399: Համաձայն Ա. Վյոբուսի (առավել մանրամասն տե՛ս A. Vööbus, History of the School of Nisibis, Corpus Scriptorum Christianorum Orientalium, 266, Louvain, 1965, էջ 247, ծանոթ. 3)՝ Թ. դարում ապրած Իշոյաբ Մերվացին այս հարցում հետեւել է Հենանայի բացատրությանը: Հարգարժան գիտնականը հղում է Երուսաղեմի հույն պատրիարքաբանում պահվող մի ձեռագրից. «...սակայն աստվածավախ Մովսեսը շարադրեց օրհնյալ Հոբի գիրքը: Այս մասին վկայում են շատերը, որոնց թվում եւ Հովհան Ոսկեբերանը. այս 40 տարվա ընթացքում Իսրայելի զավակները ապրում էին անապատում»: Առաջին չորս բառերը Ա. Վյոբուսի կողմից տրված չեն ասորերեն բնագրում: Ցավոք սրտի, տրված չէ նաեւ Իշոյաբի այս հատվածի համատեքստը: Բայց ինչպես երևում է հղումից, Հովհան Ոսկեբերանը հիշատակված է այստեղ, ինչպես նաեւ՝ Իշոյաբի բնագրում:

Սաբրիշո Ա. (596-604 թթ.) կաթողիկոսի կողմից 596 թ. հրավիրված եկեղեցաժողովը նույնպես հերքում է Թեոդորոսի դեմ ուղղված հարձակումները: Այստեղ կրկնված է Մար Աբայի հետեւյալ կանոնը. «Մենք դավանում ենք այն հավատքը, որը դավանել են մեր Սուրբ Հայրերը, եւ ինչպես որ այն բացատրվել է ուղղափառներից ամենահռչակավորի ու ամենօրհնյալի՝ Մոպսուեստիա քաղաքի եպիսկոպոս Թեոդորոս Անտիոքացու՝ Աստվածային Գրոց մեկնիչի կողմից: Սա այն հավատքն է, որը դավանել եւ դեռ դավանում են բոլոր երկրների ուղղափառներն այնպես, ինչպես այն դավանել են մեր երկրի առաքելական ու պատրիարքական այս աթոռին բազմած բոլոր պատվարժան Հայրերը»²⁴:

Վերջապես 605 թ. գումարված ժողովում (որի ընթացքում օգտագործվել է 484 թ. Բարսառումայի կողմից հրավիրված ժողովի վերոնշյալ փաստաթուղթը) Մար Գրիգորը (605-609 թթ.)՝ նախքան 628 թվականն²⁵ ընտրված վերջին կաթողիկոսը, հաստատում է. «Մենք սահմանել ենք, որ մեզանից յուրաքանչյուրը պետք է ճանաչի եւ ընդունի բոլոր այն մեկնություններն ու գրվածքները, որոնք շարադրվել են Մոպսուեստիայի եպիսկոպոս օրհնյալ Մար Թեոդորոս Մեկնիչի կողմից, ով երկու Կտակարանների՝ Հնի ու Նորի բառազանձերի իր բացատրություններում աստվածային ներշնչում ունեցող մի մարդ էր: Ինչպես երեւում է նրա ժամանակ ապրած առաջնորդ եկեղեցականների եւ բոլոր Հայրերի կողմից գրված իրական ու անկեղծ պատմություններից՝ իր ողջ կյանքի ընթացքում եւ նույնիսկ մահվանից հետո Սուրբ Գրոց իմաստի իրական ընկալմամբ, որը նրան շնորհել էր Սուրբ Հոգին, նա սնել ու դաստիարակել է Եկեղեցու զավակներին»²⁶:

Վերջում նշույթ է դրված Թեոդորոսի տեսակետներից եւ ուսմունքից տարբեր հայացքներ ունեցող անձանց դեմ:

Այս բնագրերից պարզ երեւում է, որ Թեոդորոս Մոպսուեստացու անունը, Զ. դարավերջից սկսած, դարձել է «Արեւելյան ուղղափառության» խորհրդանիշ: Եփրեմ Ասորու նման ինքնատիպ մատենագիրն ու աստվածաբանը միայն մեկ անգամ է հիշատակված պաշտոնական փաստաթղթերում, այն էլ՝ 585 թ. Իշոյաբի կողմից գումարված ժողովի փաս-

²⁴ “Synodicon Orientale”, p. 457-458.

²⁵ Նշենք, որ 609-628 թթ. Արեւելքի Ասորական եկեղեցու պատրիարքական պառորթափուր էր մնացել, իսկ կաթողիկոսական տեղապահությունը համատեղ ստանձնել էին Մար Բարսայ Մեծն (551-609-628 թթ.) ու Մար Աբբան (570-609-628-632 թթ.). ծանոթ.՝ թարգմ.

²⁶ “Synodicon Orientale”, p. 475.

տաթղթում, որտեղ սեւերյան հայրաչարչարության դեմ ուղղված հետեւյալ հատվածն է մեջբերված նրանից. «Բայց Եկեղեցու մեծ եւ սուրբ Ուսուցիչ օրհնյալ Մար Եփրեմն արժեքավոր եւ ճշմարիտ բաներ է ասել իր գրվածքներից մեկում. «Մեծ սքանչելիք է, որ Որդին, ամբողջությամբ բնակվելով մարմնի մեջ, առանց դրանով սահմանափակվելու է բնակվում այդ մարմնում: Նրա կամքն ամբողջությամբ դրա մեջ էր, սակայն նրա վերջնական նպատակը դրա մեջ չէր: Ո՞վ կարող է բացատրել ինչպե՞ս է, որ Նա, ով ամբողջությամբ տիեզերքում էր համայն, ամբողջությամբ մարմնի մեջ էր միաժամանակ»²⁷:

Բ. Հավատո հանգանակներ.

Ե. դարից եւ, հատկապես, 410, 486, 544, 554, 576, 585, 596, 605 եւ 612 թվականներին գումարված եպիսկոպոսաց ժողովների ընթացքում ընդունված մի քանի հանգանակներ ու դավանաբանական բացատրություններ բովանդակող փաստաթղթեր պահպանվել են “Synodicon Orientale” ժողովածուում: Վերոնշյալ ժողովներում ընդունված հանգանակների համապատասխան բնագրերն ավելի ուշ թարգմանել է Ս. Բրոքը, իսկ վերջին ժողովին առնչվող փաստաթղթերը թարգմանվել են Լ. Աբրամովսկու եւ Ա. Գուդմանի կողմից²⁸:

Քրիստոսաբանական եզրաբանության համար Ս. Բրոքն առաջարկում է հետեւյալ համարժեք թարգմանությունները՝

Itya - գոյություն (աստվածային),

Ituta - էություն (աստվածային),

Kyana - բնություն,

Qnoma - չեն թարգմանում, բայց տառադարձում են,

Parsopa - դեմք, prosopon:

«Նեստորյան-քաղկեդոնյան-մոնոֆիզիտ» պարզեցված եռամասնյա կառուցվածքից խոսափելու համար՝ նա քրիստոսաբանական տեսանկյունից ուշադրություն է դարձնում դիրքորոշումների բազմազանության վրա²⁹:

²⁷ Անդ, էջ 455:

²⁸ Այս մասին առավել մանրամասն տե՛ս S. Brock, The Christology of the Church of the East in the Synods of the Fifth to Early Seventh Centuries: Preliminary Considerations and Materials, Aksum - Thyateira: A Festschrift for Archbishop Methodios of Thyateira and Great Britain, Athens, 1985, էջ 125-132, ծանոթ. 4. հմմտ. նաև “A Nestorian Collection”, II, էջ 66-67, 88-101. այստեղ ներկայացված բնագրերն առավել հաջող են, քան “Synodicon Orientale” ժողովածուում պահպանվածները:

²⁹ Տե՛ս S. Brock, էջ 131-132, ծնթգր. 21:

Նիկիայի առաջին տիեզերաժողովում ընդունված հանգանակի, ապա դրա կոստանդուպոլսյան հավելման առնչությամբ կա հստակ մոտեցում: Ըստ ավանդույթյան՝ Մարութա եպիսկոպոսն է Բյուզանդիայից Պարսկաստան բերել Նիկիական հանգանակը, որին էլ հղել է 410 թ. եկեղեցաժողովը: Վերոնշյալ հանգանակի երկու տարբեր բնագրեր են պահպանվել, որոնցից յուրաքանչյուրը բովանդակում է «homo-ousios» եզրի թարգմանություն իր սեփական տարբերակը: Արեւմտաստորական բնագրում «homo-ousios» եզրը թարգմանվել է «bar kyaneh» բառով, մինչդեռ Արեւելաստորական խմբագրության մեջ՝ «bar ituta» եզրով: Սակայն ասորերեն երկու արտահայտություններն էլ, ինչպես երեւում է 585 թ. ժողովի դավանագրից, կիրառվել են հավասարապես. «Բանը համագոյ է, այսինքն՝ ունի Հոր նույն բնությունը եւ նույն էությունը (bar kyaneh w-bar ituteh)»: 410 թ. գումարված եկեղեցաժողովի փաստաթղթերի Արեւելաստորական խմբագրության մեջ նիկիական նշույթից փոխառված «hypostasis» եւ «ousia» եզրերը թարգմանվել են «qnoma» եւ «ituta» բառերով³⁰:

Հավատամքի վրա Կ. Պոլսի տիեզերաժողովի հավելած Սուրբ Հոգու մասին հատվածից հստակ մեջբերում առկա է հետագայում՝ 585 թ. եկեղեցաժողովի կողմից հրապարակված Նիկիական Հանգանակի մեկնաբանության մեջ: Սուրբ Հոգու մասին հանգանակի կոստանդուպոլսյան հավելման առաջին հատվածին հղելուց հետո, շարունակության մեջ ասվում է հետեւյալը. «Այսպիսով, իրենց աստվածային ուսմունքով Հայրերը Սուրբ Հոգու «qnoma»-ի վերաբերյալ հրաշալի կերպով քարոզեցին՝ ընդգծելով Նրա՝ Հոր եւ Որդու նույն էությունից ու նույն բնությունից լինելը»³¹:

605 թ. ժողովի արձանագրություններում 381 թ. Կ. Պոլսի տիեզերաժողովը բացահայտ կերպով է հիշատակված³², իսկ 612 թ. եպիսկոպոսաց ժողովը զարգացնում էր 585 թ. առաջարկված գաղափարը. «[աստվածային մեկ բնությունը] կատարյալ է իր էությամբ (ituteh) եւ այն ամենում, ինչ պատկանում է նրան, եւ նա չի կարող լրացվել կամ պակասեցվել, քանի որ նա բացառապես ամենքի Գոյությունն (itya) ու Աստվածն է, ով ճանաչվում եւ խոստովանվում է երեք սուրբ «qnome»-ով՝ Հայր, Որդի եւ

³⁰ Անդ, էջ 133, 136-137: Արեւմտաստորական բնագրի հրատարակությունը զետեղված է հետեւյալ ուսումնասիրության մեջ՝ A. Vööbus, "New sources for the symbol in early Syrian Christianity", *Vigiliae Christianae* 26, Amsterdam, 1972, էջ 291-296, էջ 295 (հղում): Այս խմբագրության մեջ չկա Նիկիական հանգանակը ("ex heteras hypostaseos e ousias" տողերի հետ միասին):

³¹ S. Brock, նշվ. աշխ., էջ 137, ծանոթ. 21:

³² "Synodicon Orientale", p. 473.

Սուրբ Հոգի. բնություն՝ էութենակից երեք «qnome»-ով (tlitay qnome itya'it), «qnome»՝ հավիտենական մի բնությամբ (hdanay kyana mtomaya): Բացառությամբ Նրանց «qnome»-ի որոշակի հատկությունների (dilayata)՝ Հայրության, Որդիության եւ Բխման՝ Նրանց միջեւ չկա ոչ մի տարբերություն»³³:

Անտիոքյան քրիստոսաբանությունն աստվածաբանության հերետիկոսության դեմ պարզ բանաձևումների (հետագա պաշտոնական բոլոր հայտարարություններում դրանց առկայությունը շարունակական բնույթ էր կրելու) հետ միասին սկսում է շրջանառվել 486 թ. եկեղեցաժողովում. «...երկու՝ աստվածային ու մարդկային բնությունների դավանություն, որի ընթացքում մեզանից եւ ո՛չ մեկը թող չհամարձակվի խառնում, միակցում կամ շփոթում (muzzaga aw hultana aw bulbala) ներմուծել այս երկու բնությունների տարբերությունների (shuhlope) մեջ: Ավելին, մինչ աստվածային ու մարդկային բնությունները պահպանում են այն, ինչ իրենցն է, մի Տերության եւ մի երկրպագության պատճառով մենք համադրում ենք այս երկու բնությունների օրինակները՝ կատարյալ եւ անբաժանելի միության պատճառով, որը կայացել է աստվածային բնությամբ՝ մարդկային բնության հետ... [Ահավասիկ] կատարյալ Աստծու եւ կատարյալ մարդու մի դավանություն»³⁴:

544 թ. գրված իր նամակներից մեկում Մար Աբան, հին պատկերի կիրառմամբ, հետեւյալն է գրում. «Այս բաները հայտնի դարձան առաքյալների վրա իջած Սուրբ Հոգու շնորհով, որպեսզի նրանք իմանային Սուրբ Հոգուց, որ Քրիստոս սովորական մարդ չէ, ոչ էլ՝ մարդկային հանդերձանքից, որում նա հայտնվել է, զուրկ Աստված, այլ [որ] Քրիստոս Աստված է եւ մարդ, այն է՝ մարդկային բնություն, որն օծվել է աստվածային բնությամբ (հմմտ. Սաղմ. ԽԴ. [ԽԵ.]. 8)»³⁵:

554 թ. ընդունված դավանանքի մեջ միայն կրկնվում են հին բանաձևումները («մեկ ճշմարտություն եւ անպատմելի միություն [hdayta] մեկ

³³ S. Brock, նշվ. աշխ., էջ 140, ծանոթ. 21:

³⁴ Անդ, էջ 133-134, ծանոթ. 21: Այստեղ «կատարյալ Աստված եւ կատարյալ մարդ» (*theos teleios kai anthros teleios*) ձեռակերպումը փոխառված է 433 թ. տեղի ունեցած միության ժամանակ ընդունված քրիստոսաբանական բանաձևից (առավել մանրամասն տե՛ս “Conciliorum Oecumenicorum Decreta”, էջ 69-70, ծանոթ. 2), իսկ 451 թ. Քաղկեդոնի ժողովում այն կրկնվել է ձեռափոխված տարբերակով (տե՛ս անդ, էջ 86: Քաղկեդոնի ժողովի առնչությամբ տե՛ս W. de Vries, Die syrisch-nestorianische Haltung zu Chalkedon, Das Konzil von Chalkedon: Geschichte und Gegenwart, խմբ.՝ A. Grillmeier and H. Bacht, I, Würzburg, 1951, էջ 603-635):

³⁵ S. Brock, նշվ. աշխ., էջ 135. 60-րդ ծանոթագրության մեջ Ս. Բրոքը հիշատակում է քննադրում օգտագործված հին պատկերը:

Աստծու մեկ ճշմարիտ Որդու մեջ»), մինչդեռ 576 թ. ժողովի դավանական չարադրանքն անտիոքյան առավել ցայտուն ու երկար բանաձեւումներ է բովանդակում. «Նա է, որ մեղքի հետեւանքով հին ու մաշված մեր բնության փրկության համար իր սեփական կամքով խոնարհեցրեց ինքն իրեն, իսկ իր աստվածության բնակության համար նա անբաժանելի կերպով սուրբ կույս Մարիամից վերցրեց կատարյալ տաճար: Քրիստոս, որ մարմնի մեջ է ու ընդունվում եւ դավանվում է երկու բնությամբ, Աստված եւ մարդ է, մեկ Որդի: Նրանում վերանորոգվեց մեր բնության հնությունը, եւ իր մարդկային բնության զգեստով մեր ցեղի պարտքը վճարվեց՝ իր չարչարանքներին եւ խաչի մահվանը մոտենալով (metqarrbanuteh): Եւ երեք օր հետո իր աստվածային բնության զորությամբ Նա հարուժյուն առավ մեռելներից»³⁶:

585 թ. մյուս եկեղեցաժողովում Եվտիքեան ու եվտիքեսականները, «որոնք խաբեությամբ նվազեցնում էին Աստծու Որդու մարդկային բնությունը» եւ որոնք խոսում էին Քրիստոսի մարդկային բնության ճշման մասին, դատապարտվել են, իսկ Քրիստոսի մասին սահմանվել է հետեւյալը. «Միաձնի աստվածային բնության եւ Քրիստոսի բնությունների միավորության ուսմունքից հետո, այսինքն՝ այն, ինչ վերաբերում է իր անփոփոխելի ու անմահ աստվածությանը եւ իր չաղճատված կամ չկլանված մարդկությանը՝ նրանք [հայրերը] կցում են ուսմունքը նրա մարդկային բնության մասին, որը Նա ընդունել էր մեր [փրկության] համար: Ըստ այս [ճշմարիտ հավատքի]՝ Քրիստոսի դեմքը (prosopon) եւ նրա աստվածային ու մարդկային բնությունները լիովին հռչակված են»³⁷:

Հերետիկոսների մասին, «որոնք համարձակվել են աստվածային անձին ու բնությանը եւ Բանի [աստվածային] էությանը վերադրել Քրիստոսի մարդկային բնության առանձնահատկություններն (dilayata) ու չարչարանքները. իրողություններ, որոնք Քրիստոսի մարդկային բնության՝ իր աստվածության հետ տեղի ունեցած կատարյալ միության պատճառով երբեմն վերադրվում են Աստծուն [աստվածային] տնօրինությամբ, բայց ոչ բնությամբ»³⁸:

Նույն լույսի ներքո պետք է ընթերցել նաեւ հավատո գիրը՝ շարադրված Իշոյաբ Ա.-ի կողմից, որը, ըստ նեստորական ժամանակագրությունների, որպես պատվիրակ՝ հանդիպել է Բյուզանդիայի Մորիկ կայսերը

³⁶ Անդ, էջ 135-136:

³⁷ Անդ, էջ 137-138:

³⁸ Անդ:

(582-602 թթ.): Երկու բնությունների միության մասին խոսելիս՝ Իշոյաբն ավելի հեռուն է գնում. «Բանն Աստված աղքատացավ (Հմմտ. Բ. Կորնթ. Ը. 9) իր մարմնի տաճարով (Հմմտ. Հովհ. Բ. 19)՝ ըստ աստվածային տնօրինության՝ կատարյալ անբաժանելի միությամբ, մինչդեռ իր աստվածային բնությամբ անչարչարելի է նա: Մեր Տերն Ինքն է ընդգծում միասնաբար եւ անշփոթ կերպով տեղի ունեցած դիմային միության (hdayuta parsopayta) վեհությունը (Հմմտ. Հովհ. Գ. 13)»³⁹:

596 թ. ժողովի կողմից սահմանված հավատո հանգանակի մեջ Քրիստոսի բնությունների վրա կատարված է վերոնշյալ նույն շեշտադրումը. «Հասարակ մարդ է Բանն Աստծու տերունական տաճարը, [այն տաճարը], որն այնպիսի անբացատրելի խորհրդի եւ միության մեջ է, որը չի կարող ընկալվել. սուրբ կույսի արգանդում նա ինքն իրենով միացավ մի միությամբ, որը հավիտենական է, անբաժանելի ու անբաժանելի»⁴⁰:

Նույն ուղղվածությունն ունեն նաեւ 605 թ. եկեղեցաժողովի դավանաբանական փաստաթղթերը. «Կատարյալ Աստված եւ կատարյալ մարդ. կատարյալ Աստված է՝ իր աստվածային բնությամբ, եւ կատարյալ մարդ է՝ իր մարդկային բնությամբ, երկու բնություններ... եւ նրանք միացած են Որդու՝ Քրիստոսի մեկ դեմքի (prosopon) ճշմարիտ միությամբ (hdayuta): Եւ աստվածային բնությունը կատարելագործել է մարդկային բնությանը չարչարանքների ժամանակ... մինչդեռ՝ չարչարանք, փոփոխություն եւ ցանկացած տեսակի այլայլություն չի ներմուծվել աստվածային բնություն»⁴¹:

Արեւելքի Ասորական եկեղեցու՝ 612 թ. եպիսկոպոսաց ժողովի հրապարակած ծավալուն բնագրում միության վերաբերյալ հետեւյալն է գրված. «Ինչ վերաբերում է հիասքանչ անխառն միավորությունը (neqpa) եւ անբաժանելի միությանը (hdayuta dla purshana), որը տեղի է ունեցել [արգանդում] ձեւավորվելու հենց սկզբից, մարդկային բնության համար, որն առել է Բանն Աստված, Նա՝ «Առնողը», ուսուցանեց մեզ, որ այդ տեսանկյունից պետք է ընդունենք մեկ դեմք (prosopon) մեր Տեր Հիսուս Քրիստոսի՝ Աստծու Որդու, ով, ըստ իր աստվածային էության, ծնվել է Հոր էությունից տիեզերքի [արարումից] առաջ, եւ ով ավելի ուշ [չրջանում], ըստ իր մարդկային բնության, ծնվել է Սուրբ Կույսից... հետեւաբար հնարավոր է չէ չփոթել բնությունների առանձնահատկությունները (dilayathon): Այն,

³⁹ Անդ, էջ 139: Իշոյաբ Ա.-ի՝ Մորիկ կայսեր (582-602 թթ.) մոտ կատարած ենթադրյալ այցի մասին առավել մանրամասն տե՛ս J. Labourt, նշվ. աշխ., էջ 201, ծանոթ. 4:

⁴⁰ S. Brock, նշվ. աշխ., էջ 139:

⁴¹ Անդ, էջ 140:

որ աստվածային բնությունը պետք է փոխվեր մարդկային բնությամբ կամ մարդկային բնությունը պետք է այլայլվեր աստվածային բնությամբ, անհնարին է, քանի որ սա ապացույց չէ, որ Գոյությունը (itya) կարող է ենթարկվել փոփոխության կամ չարհարանքի հարկադրության, որովհետեւ եթե աստվածային բնությունը փոփոխության է ենթարկվել, ապա դա այլեւս հայտնություն չէ, այլ՝ աստվածային բնության քայքայում: Եւ, դարձյալ, եթե մարդկայինը պետք է հրաժարվի իր բնությունից, ապա փրկությունն այլեւս ոչ թե իրագործվում, այլ վերանում է մարդկային բնությունից»⁴²:

Եզրակացություն.

Մինչեւ 612 թ. հրապարակված հավատո հանգանակներն ու բացատրությունները միշտ շարադրվել են Նիկիական եւ ավելի ուշ՝ Նիկիո-Կոստանդնուպոլսյան հանգանակի հիման վրա:

Անտիոքյան հստակ քրիստոսաբանությունը ներկա էր Ե. դարավերջից եւ այն 585 թվականից սկսած՝ պետք է զարգացներ հակաեվտիքեսական տրամադրություններ:

Միեւնոլյն ժամանակ նկատվում է Թեոդորոս Մոպսուեստացու աստվածաբանության եւ անձի կարեւորության ած Պարսից եկեղեցու ծոցում:

Քաղկեդոնի ժողովը երբեք չի մերժվել, այլ ընդհակառակը՝ Քրիստոս կատարյալ է իր աստվածությամբ եւ կատարյալ է իր մարդկությամբ: Առավել չափով կարեւորվում է Քրիստոսի երկու բնությունների միության հարցը:

Այսպես կոչված «նեստորյան ուղղափառություն» երբեք էլ գոյություն չի ունեցել, չնայած որ Նեստորը սուրբ եւ մարտիրոս է համարվում Արեւելաասորական եկեղեցում:

Թեոդորոս Մոպսուեստացին հիանալի մեկնիչ է եւ մեծ աստվածաբան, որը ներկայացնում է վաղ Եկեղեցու օրինական ավանդությունը եւ կողմնակից է Սուրբ Երրորդության ու Քավության վերաբերյալ մտածողության օրինական ձեւին:

«Նեստորյան ուղղափառություն» զարգացման գործընթացում Բաբայ Մեծի ունեցած դերակատարությունը կարիք ունի ուսումնասիրության:

⁴² Անդ, էջ 141. այստեղ՝ 77-րդ ծանոթագրության մեջ Ս. Բրոքը մատնացույց է անում Բաբայի ունեցած ազդեցությունը: